

ITALICOS SCRIPSIT

Η ακροστιχίδα - σφραγίδα του ποιητή στην ILIAS LATINA¹

- 1 Iram pande mihi Pelidae, diva, superbi
2 Tristia quae miseris iniecit funera Grais
3 Atque animas fortes heroum tradidit Orco
4 Latrantumque dedit rostris volucrumque trahendos
5 Illorum exsanguis inhumatis ossibus artus;
6 Confiebat enim summi sententia regis,
7 † protulerant ex quo discordia pectora pugnas,
8 Sceptriger Atrides et bello clarus Achilles.

Η ακροστιχίδα που αποκαλύπτει τη σφραγίδα του ποιητή ITALICUS² διαταράχθηκε στον στ. 7, όπου αναμενόταν η πρώτη λέξη να αρχίζει από U (ή V)³. Οι προσπάθειες να εξευρεθεί τέτοια λέξη, για αντικατάσταση του

1. Για τον τίτλο του έργου βλ. την έκδοση του Marco Scaffai *Baedi Italici, ILIAS LATINA*, Bologna 1982, σ. 46. Το ποίημα τελειώνει κλείνοντας με την ακροστιχίδα (στ. 1063 - 1070) SCRIPSIT.

- 1063 Sed iam siste gradum finemque inpone labori,
Calliope, uatisque tui moderare carinam,
1065 Remis quem cernis stringentem litora paucis*
Iamque tenet porum metamque potentis Homeri.
Pieridum comitara cohors, summitte rudentes
Sanctaque uirgineos lauro redimita capillos
Ipsa tuas depone lyras, ades, inclita Pallas,
1070 Tuque faue cursu uatis iam, Phoebe, peracto.

* Ο στίχος αναμορφώθηκε από τον Baehrens, για να εξυπηρετηθεί η ακροστιχίδα: τα χφφ. έχουν QUEM CERNIS PAUCIS STRINGENTEM LITORA REMIS. Για την ακροστιχίδα αυτή βλ. Scaffai ό.π., σ. 431 και κρ. υπόμνημα στο στίχο 1065.

2. Σχετικά με την ακροστιχίδα αυτή βλ. Scaffai ό.π., σσ. 11 κ.εξ. και σ. 48.

3. Ως γνωστόν στα χφφ. τα στοιχεία U και V χρησιμοποιούνται χωρίς διάκριση προφοράς.

protulerant, δεν ικανοποίησαν και έτσι το κείμενο εκδίδεται με τον φιλολογικό σταυρό (εγυχ)⁴. Διατυπώσαμε την άποψη⁵ ότι ο ποιητής μπορεί να έχει γράψει στην ακροστιχίδα το όνομά του με ελληνική κατάληξη ονομαστικής, OS αντί US (ITALICOS), και ότι το ρήμα που κρύβεται στη θέση του Protulerant είναι το Obtulerant. Ήδη παρατηρούμε σχετικά ότι:

1. Μετρικά δεν δημιουργείται εμπόδιο για τη λέξη OBTULERANT.

2. Η κατάληξη ονομαστικής OS είναι γνωστή στη λατινική γλώσσα από τα πρώτα της μνημεία⁶ και διατηρείται στην αρχαϊκή γλώσσα σε περιπτώσεις που ακολουθεί τον φθόγγο u: π.χ. EQVOS TROIANVS (Livius Andronicus, Cn. Naevius), SVBDITIVOS (Caecilius Statius), NAVOS (Ennius, Annales 6, 165), SERVOS (Plautus, Miles 364, Pseudolus 445), DAVOS (Terentius, Andria: 172 t etc. passim). Και αργότερα εξακολούθησε να χρησιμοποιείται, π.χ. Cato, Origines, fr. 72 equos respondit...; Vitruv. Archit. 8, 2, 6 Timavos et Padus, Cic. Leg. 2, 3 quom avos viveret, Cic. De Natura 1, 79 naevos in articulo pueri delectat Alcaeum; at est corporis macula naevos...; Hor. ars 383 liber et ingenuos; A. Corn. Celsus, De Medicina 7, 30, 2 aluos ante omnia ducitur.

Στην επική ποίηση: Για τις ελληνικές λέξεις στα λατινικά κείμενα παρατηρούμε ότι μπορούν να χρησιμοποιούνται είτε με την ελληνική κατάληξη ονομαστικής -os είτε με την προσαρμοσμένη στα λατινικά αντίστοιχη κατάληξη -us: Homerus Tyrtaeusque (Hor. ars 402 - 3), ille / Choerilos (v.l. Hor. Epist. 2, 1, 233). Ο Βεργίλιος την χρησιμοποιεί στα κύρια ονόματα Epeos (= Έπειος Aen. 2, 264), Androgeos (Aen. 2, 371, 382) και Mnasyllus (Eglogae, 6, 13)⁷. Εδώ πρέπει να προστεθούν και τα γεωγραφικά ονόματα χωρών, νησιών, πόλεων, βουνών, ποταμιών, καθώς και τα ονόματα των άστρων:

4. Βλ. την έκδοση Scaffai ad locum· για το όλο πρόβλημα βλ. και σ. 197 "... v. 7 dell' epitome, il più tormentato di tutta l'opera, perché si è cercata o congetturata in esso quell' iniziale V, settima lettera indispensabile per ottenere l'acrostico ITALICVS, come già ho detto nell' introd., § 1. Dunque, nessun manoscritto e neppure la tradizione indiretta, qui rappresentata da Ermenrico di Ellwangen (a. 850 ca.), attestano all' inizio dell' esametro un termine che cominci con la lettera V, giacché il testo offre le lezioni Protulerant (PW) / Pertulerant ex quo...".

5. Στο Ζ' Πανελλήνιο Συμπόσιο Λατινικών στη Θεσσαλονίκη (16 - 18 Οκτωβρίου 2003) επισημάνθηκε το πρόβλημα από τον κ. Φ. Πολυμεράκη και σε σχετική συζήτηση υποστηρίχθηκε από σύνεδρο ότι πρέπει να συνεχισθούν οι προσπάθειες να εξευρεθεί λέξη που — αρχίζοντας από U — θα θεραπεύσει το πρόβλημα. Διατύπωσα τότε την άποψη που υποστηρίζεται εδώ.

6. Βλ. τους τύπους των επιγραφών Manios, Dvenos (= Bonus), sakros (= sacer) στον M. Leumann, Lateinische Laut- und Formen - Lehre, Handbuch 1963, σ. 46· και σ. 175 για την αρχ. κατάληξη -os > -us· πβ. και σ. 264.

7. Για τη χρήση ονομάτων με κατάληξη ελληνική στην Αινειάδα βλ. Ed. Norden, Aeneis VI σσ. 410/11. Ο Norden σημειώνει και το προσηγορικό Iageos = λάγειος

τα συναντούμε και στον Βεργίλιο και στους επικούς των αυτοκρατορικών χρόνων⁸. Στην *Iias Latina* αναφέρεται στον στ. 167 ο *Peneleos princeps et bello Leitus acer*⁹ και στ. 1011... *cunctos superavit Epeos* πβ. και 866 *quantum (distaret) Arctos ab Austro*.

3. Πιθανή σκοπιμότητα για την προτίμηση κατάληξης ελληνικής. Ο ποιητής είχε σημαντική ελληνική παιδεία¹⁰ και, όπως φαίνεται, έζησε και έδρασε και τιμήθηκε σε περιβάλλον ελληνικό, όπως μαρτυρούν ελληνικές επιγραφές που αναφέρουν το όνομά του και τους τίτλους του στα ελληνικά: πιστεύουμε πως όχι μόνο δεν είχε κανένα δισταγμό να γράψει το όνομά του με ελληνική κατάληξη, αλλά αντίθετα το επιδίωξε: την ελληνοπρεπή μορφή του ονόματός του θεώρησε ότι είναι κάτι πολύ οικείο για βιβλίο με περιεχόμενο τον κόσμο της Ιλιάδας. Ίσως ακόμη πρόδιδε το καύχημά του για τα τιμητικά ψηφίσματα των πόλεων που αναγράφουν στα ελληνικά το όνομά του **ΒΑΙΒΙΟΣ ΙΤΑΛΙΚΟΣ**:

Ποπλίω Βαιβίω Ποπλίου υἱῷ Ωφεντεῖνα Ἰταλικῷ, ταμίᾳ Κύπρου, δη-
μάρχῳ, πρεσβευτῇ Γαλλίας Νάρβωνος, στρατηγῷ πρεσβευτῇ λεγεῶνος ιδ'

(είδος αμπέλου, *Georg.* 2, 93) κ.ά. ονόματα, από τα οποία τα περισσότερα είναι τα γεωγραφικά ονόματα που γράφονται με ελληνική κατάληξη· βλ. και Scaffai ό.π., σ. 237, στ. 167 *Peneleos* (όπου παραπομπή και στην *Ain.* 2, 371 - για το *Androgeos*· βλ. και σχετ. σχόλιο των Conington - Nettleship για τον *Androgeos* και *Aen.* 5, 265 για τον *Demoleos* στους κωδ. *Palatinus* και *Romanus* και στον *Quintilianus* 8, 4, 24).

8. Πβ. Κύρια ονόματα αστρονομικά/αστρολογικά: *Lucanus, B. Civ.* 1, 458· 2, 586 *Arctos*· 4, 70 *Arctos et Notos*· 9, 533/4 *Scorpius, Carcinus, Aegoceros*· *Statius Thebais*, 3, 685· 8, 408 *Arctos*. Γεωγραφικά: χώρες: *Verg. Goerg.* 1, 59 *Epiros*· *Statius Achilleis*, 1, 420 *Epiros*· *Lucanus, B. Civ.*, 8, 444 *Aegyptos*. Νησιά: *Verg. Aeneis*, 3, 270/1 *Zacynthos, Neritos*· *Georgica*, 2, 90 *Lesbos*, 3, 6 *Delos*· *Statius, Achilleis*. 1, 204/6 *Myconos, Seriphos et Lemnos, Delos*· 1, 677/9 *Paros Olearosque Lemnos, Naxos, Delos*· *Silius Italicus, Punica*, 1, 275 και 1, 290 *Zacynthos*· πβ. *Lucanus, B. Civ.*, 5, 744· 8, 108· 8, 139· 8, 640· *C. Valerius Flaccus, Argonautica*, 3, 7. Όρη: *Vergilius Aeneis*, 12, 70 *Athos*· *Eclogae* 8, 44 *Tmaros*· *Silius Italicus, Punica*, 3, 494 *Athos*· Ποτάμια: *Valerius Flaccus Argonautica* 8, 91 *Alpheos*· *Lucanus B. Civ.*, 3, 175/7 *Cephisos, Alpheos*, 6, 366/8 *Euhenos, Spercheos, Amphrysos*. Πόλεις: *Aeneis*, 4, 670 *Tyros* = *Lucanus, B. Civ.*, 3, 217, *Statius Silvae*, 3, 2, 139, *Silius Italicus, Punica*, 14, 659, *Statius Silvae* 3, 2, 139· *Achilleis*, 1, 204/6 *Sestos*, 1, 422 *Pylos*.

9. Πβ. *Ιλιάδ.* 2, 496 *Βοιωτῶν μὲν Πηνέλεως καὶ Λήϊτος ἤρχον.*

10. Ας θυμηθούμε ότι ο ρωμαϊκός κόσμος, ιδιαίτερα ο κόσμος των μορφωμένων, στην αυτοκρατορική εποχή είναι δίγλωσσος. Βέβαια και το περιεχόμενο το ίδιο του έργου είναι γνωστό στον ποιητή όχι από μυθολογικά εγχειρίδια αλλά από το πρωτότυπο της *Ιλιάδας*. Για τη γνώση του Ομήρου και των άλλων κλασικών στην αυτοκρατορική εποχή βλ. Scaffai ό.π., σ. 57 κ.ε. και υποσ. 83 με αναφορά πηγών και βιβλιογραφία σχετική. Για την ανάμιξη ελληνικών σε λατινικά κείμενα πβ. και *Hor. Serm.* I. 10, 20/24 "at magnum fecit, quod verbis graeca latinis Miscuit"... "at sermo lingua concinnus utraque Suavior, ut Chio nota si conmixta Falerni est".

διδύμης Ἀρέας Νεικητικῆς, τετιμημένω ἐν τῷ κατὰ Γερμανῶν πολέμῳ ὑπὸ τοῦ Σεβαστοῦ χρυσῷ στεφάνῳ καὶ πυργωτῷ καὶ οὐαλαρίῳ καὶ δόρασι καθαροῖς γ' καὶ σημείοις γ', πρεσβευτῇ αὐτοκράτορος Καίσαρος Δομετιανοῦ Σεβαστοῦ Γερμανικοῦ καὶ αντιστρατήγῳ Λυκίας καὶ Παμφυλίας, τῷ εὐεργέτῃ καὶ κτίστῃ καὶ δικαιοδότη ἔγνω Τλωέων ὁ δῆμος. ¹¹

4. Παλαιογραφικὴ διαδικασία: αντικατάσταση τοῦ OBTULERANT ἀπὸ τοῦ PROTULERANT - ΓΛΩΣΣΕΣ: Δεν ἦταν σπάνιο νὰ σημειώνουν οἱ μελετητές καὶ οἱ αντιγραφεῖς τῶν χφφ. τῶν κλασικῶν καὶ μεταγενέστερων κειμένων στο περιθώριο ἢ ἀνάμεσα στὶς σειρές καὶ πάνω ἀπὸ τὶς λέξεις τοῦ κειμένου κάποιες σύντομες φράσεις ἢ λέξεις, προκειμένου νὰ διευκρινίσουν τὴ σημασία τῶν γραφομένων. Σε πολλὰ περιπτώσεις ἐρμηνευτικὰ σημειώματα καὶ λέξεις ἔχουν παρεισφρήσει στο κείμενο δίπλα στο κανονικὸ (περίπου σαν συνώνυμοι τύποι), ἐνῶ σε ἄλλες περιπτώσεις ἔχουν ἐκληφθεῖ ὡς διορθώσεις τοῦ κειμένου ὕστερα ἀπὸ ἀντιβολὴ με ἄλλο χφ. καὶ ἔτσι, σε ἐπόμενη ἀντιγραφή, μποροῦσε νὰ ἀντικατασταθεῖ ἡ γνήσια γραφή ἀπὸ τὸ ἐρμηνευμά της.¹²

5. Σημασιολογικά: τὰ σύνθετα obfero καὶ profero εἶναι σχεδὸν ταυτόσημα, πράγμα ποὺ δικαιολογεῖ τὴ "γλώσσα": OBTULERANT EX QUO DISCORDIA PECTORA PUGNAS (πβ. διαστήτην ἐρίσαντε Ἀτρείδης τε ἄναξ ἀνδρῶν καὶ δῖος Ἀχιλλεύς), ὅπου OBTULERANT PUGNAS = ἤρισαν...

11. Ἡ ἐπιγραφή βρέθηκε στὴν πόλη Τλῶς τῆς Λυκίας: IGR III (1902) nr. 548 = TAM 2, 564 = OGI II, 560· βλ. Scaffai, σ. 16. Ἄλλη ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ ΜΑΡΤΥΡΙΑ στὴν ὁποία ἀναφέρεται (σε συμπλήρωση) ὁ Βαίβιος Ἰταλικός: Asia Minor, TAM II;13 Lycia, docum. 557 = OGI II n. 560 υπ. 2 (Inscr. Gr. ad res Rom. pert. III p. 205 n. 548 (Tlo): [Αὐτοκράτορι Καίσαρι] [Δομετιανῷ Σεβαστῷ] [Γερμανικῷ, δ]ημ[α]ρ[χι]κῆς ἐξου[σίας] τὸ <δ>, [αὐτοκράτο]ρι τὸ <θ>, [πατρι πατρι]δος, ὑπά[τ]ρω τὸ ια'] [διὰ Π[ο]πλίου Βαίβιου Ἰταλικ[ο]ῦ πρ[ε]σβ[ε]υτ[ο]ῦ καὶ ἀντιστρατήγῳ] Λυκίων τὸ κοινόν. —Επίσης, στὴν ἴδια συλλογὴ σ. 206 αρ. 552 (Τλῶς): [...πρεσβευτῇ λεγεῶνος ἰδ' Διδύμης] Ἀριηίου Νεικητικῆς τετιμημένω / [ὑπὸ Αὐτοκράτορος // Καίσαρος / [Δομετιανοῦ Σεβαστοῦ Γερμανικοῦ / ἐν τῷ τῆς] Γερμανίας πολέμῳ...]. Ὁ ἐκδότης τῆς συλλογῆς OGR Supplem. (Leipzig 1905 = 1970 Olms) παραθέτοντας τὴν περιγραφή ἀπὸ τὰ Οἰνόανδα τῆς Λυκίας (Inscr. Gr. ad res Rom. pert. p. 190 n. 500 III, 80. IV, 1 sqq.) "ἀπὸ τοῦ Φλαουίου Τιτιανοῦ Καπίτωνος καὶ Βαίβιας Ἀνάσσης Παταρίδος θυγατρὸς Βαίβιου Ἰταλικοῦ" διατυπώνει τὴν ἀπόψη ὅτι ὁ Βαίβιος καταγόταν ἀπὸ τὴ Λυκία ἢ ὅτι κάποιος ἐπιφανὴς ἀπὸ τὰ Πάτταρα πέτυχε νὰ πάρει τὸ δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτη καὶ μαζί πήρε καὶ τὸ ὄνομα τοῦ εὐεργέτη του - διοικητῆ τῆς Λυκίας Βαίβιου Ἰταλικοῦ, ὅπως συνήθιζταν σὲ παρόμοιες περιπτώσεις.

12. Τὰ προβλήματα γνησιότητας τοῦ παραδιδόμενου χωρίου ἀντιμετωπίζονται ἀπὸ τοὺς ἐκδότες, ὡς γνωστόν, με οβελισμοὺς τῶν περιττῶν [συνήθως με ὀρθογώνιες ἀγκύλες] ἢ με διορθώσεις ἢ ἐπισημαίνονται με φιλολογικὸς σταυροὺς († cruce†) γιὰ παραπέρα ἐρευνα, ὅπως στὴν περίπτωσή μας.

Χρησεις: Το *proferre* χρησιμοποιείται με ποικίλα αντικείμενα, θετικής (π.χ. *opes*, *auxilium*, *praemia* κ.τλ.), αλλά και αρνητικής σημασίας, όπως *morbum*, *iniuriam*, *mortem*, *exitium*, *vim*, *terrorem* κ.τλ. (βλ. TLL. *offerro*, σσ. 499 κ.ε.). Στις *Historiae* του Σαλλ. (fragm. 10 d, σειρά 20) συντάσσεται με το ουσιαστικό *pugnam*¹³. Το *proferre* μπορεί να χρησιμοποιηθεί και ως *t. t.* στη στρατιωτική γλώσσα (*proferre signa, arma, caedes*)¹⁴. Έτσι ο λόγιος μελετητής της “Λατινικής Ιλιάδας” διαβάζοντας στον στίχο 7 το *Obtulerant* συντασσόμενο με το *pugnas* σημείωσε πάνω του σαν “γλώσσα” με παράλληλη σημασία¹⁵ το *protulerant*, το οποίο σε κάποια φάση της χφης παράδοσης αντικατέστησε το *obtulerant* με τη συνηθισμένη διαδικασία — και δημιούργησε το πρόβλημα:

PROTULERANT

OBTULERANT EX QUO DISCORDIA PECTORA PUGNAS

Ο αντιγραφέας δηλ. δεν υποπτεύθηκε την ύπαρξη της ακροστιχίδας (που θα τον προστάτευε από την προτίμηση του αταίριαστου τύπου) και θεωρώντας ότι το *PROTULERANT* είναι για αποκατάσταση του ορθού τύπου του ρήματος, αντέγραψε τον ξένο τύπο για σωστό.¹⁶

13. *Gallis atque Germanis obviam ire et ultro <of> ferre pugnam cupientibus...* (το ρήμα είναι από διόρθωση). Πβ. *Sex. Pompeius Festus, De Verborum Signif.*, p. 145, I. 16 *Accius in Hellenibus: "Signa extemplo canere, ac tela ob moenia offerre imperat."* = *L. Accius, tragoediae*, v. 385· πβ. *Cic. Phil.* 2, 99 *mortem alicui*; *id. Sest.* 48 *sibi molestiam atque aerumnam offerre*· *Q. Curtius Rufus, Hist. Alex.*, 3, 8, 9 *qui (maiores) universas vires discrimini bellorum semper obtulerint*. *Verg. Aen.* 6, 291 *Aeneas strictamque aciem uenientibus offert*.

14. *Signa extra uallum proferri iussit (Livius 7, 32, 5)· in Europam arma proferimus (Curtius Rufus, Hist. Alex. 7, 7, 13)· πβ. Punica, 4, 527 Non... tot caedes proferre queam.*

15. Έσως θυμήθηκε και το στίχο του *Silius Italicus (Punica, 8, 488) haec eadem (Vetulonia) pugnas accendere protulit aere* — και σημείωσε το ένα ρήμα πάνω στο άλλο.

16. Στα χφφ. παραδίδεται και ο τύπος *pertulerant* αντί του *protulerant*: η εναλλαγή των προθέσεων *pro / per* στα χφφ. δεν είναι σπάνια και οφείλεται κυρίως στη συντομογράφηση των προθέσεων. Για την άποψη ότι ο τύπος προέρχεται από σημείωση του περιθωρίου *pro tulerant* (που θα σήμαινε ότι το αρχικό ρήμα του κειμένου χρησιμοποιήθηκε με τη σημασία του απλού ρήματος *tulerant*) και για τη διαφορετική σειρά των λέξεων στο στίχο (*Ex quo pertulerant...*) που θα έδινε την ακροστιχίδα *ITALICE* βλ. *Scaffai 197*. Προτάσεις για θεραπεία του χωρίου βλ. στον *Scaffai ό.π.*, σσ. 11 κ.ε. και 85, στ. 7: *Versarant Döring, Voluerunt Havet, Ut primum tulerant Baehrens, Unde et partulerant Dane.*

